

UDC: 342.5 (045) (575.1)

DAVLAT BOSHQARUVI SHAKLIGA HOKIMIYAT TARMOQLARI O'RTASIDAGI MUNOSABATLARNING TA'SIRI MASALALARI

Turdiyev Hayitjon Usmonqul o'g'li,

Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD).

ORCID: 0000-0003-1123-2678

e-mail: x.turdiyev@tsul.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlatning boshqaruv shakliga hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi munosabatlarning ta'siri masalalari tahlil etilgan. Davlat hokimiyati tizimida parlament va hukumat o'rtasidagi oqilona muvozanat muammosi bugungi kunda dolzarb hisoblanadi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat va ijro etuvchi hokimiyat o'rtasidagi munosabatlar har bir davlatning boshqaruv shakliga bevosita ta'sir qiluvchi muhim vositadir. Muallifning fikricha, hokimiyat tarmoqlari kuzatuvchi vazifasini bajarmasdan, bir-birini nazorat qilishi va o'zaro hamkorlikda davlat mexanizmini amalga oshirishi muhim hisoblanib, bu jarayonda hokimiyat tarmoqlari o'z vakolatlarini mustaqil amalga oshirishlari lozim. Shuningdek, muallif mazkur munosabatlarning zamonaviy modellarini hokimiyatlar bo'linishi prinsipi hamda o'zaro muvozanat va bir-birini tiyib turish tamoyiliga ko'ra quyidagi turlarga ajratadi: prezidentlik, parlamentar va aralash. Maqolada xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasi hamda huquqshunos olimlarning davlat boshqaruvi shakliga oid yondashuvlarini tahlil qilgan holda, hokimiyat tarmoqlari funksiyalari, vazifalari va vakolatlari hamda javobgarligi va bir-birini nazorat qilish darajasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi shaklining o'ziga xos xususiyatlari ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: hokimiyatlar bo'linishi prinsipi, davlat boshqaruvi shakli, parlament, prezident, hukumat, o'zaro muvozanat va bir-birini tiyib turish tamoyili, davlat mexanizmi.

ВОПРОСЫ ВЛИЯНИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ВЕТВЯМИ ВЛАСТИ НА ФОРМУ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Турдиев Хайитжон Усмонкул угли,

доктор философии по юридическим наукам (PhD), и. о. доцента
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ роли государственного управления в эффективной реализации принципа разделения властей. На сегодняшний день актуальна проблема рационального баланса между парламентом и правительством в системе государственной власти. Взаимоотношения между законодательной и исполнительной властью являются важным инструментом, который напрямую влияет на форму правления государства. По мнению автора, важно, чтобы ветви власти осуществляли контроль друг друга и реализовывали государственный механизм во взаимном сотрудничестве, но при этом должны осуществлять свои полномочия самостоятельно. Также автор квалифицирует современные модели этих отношений по типам в зависимости от принципа разделения властей и системы сдержек и противовесов: президентские, парламентские и смешанные.

Проанализированы передовой опыт зарубежных стран и подходы ученых-правоведов о форме государственного правления, учитывая специфику формы государственного управления Республики Узбекистан, задач и полномочий ветвей власти и уровня ответственности и взаимного контроля.

Ключевые слова: принцип разделения властей, форма правления, парламент, президент, правительство, система сдержек и противовесов, государственный механизм.

ISSUES OF INFLUENCE OF RELATIONS OF THE BRANCHES OF POWER FOR THE FORM OF STATE GOVERNMENT

Turdiyev Khayitjon Usmonkul ugli,

Acting Associate Professor of
Tashkent State University of Law, PhD in Law

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the role of public administration in the effective implementation of the principle of separation of powers. The problem of rational balance between parliament and government in the system of state power is relevant today. The relationship between the legislature and the executive is an important tool that directly affects the form of governance of each state. According to the author, the control and interaction of the branches of government without acting as an observer is important in the implementation of the state mechanism, but in the process, the branches of government must exercise their powers independently. The author also divides modern models of these relations into the following types depending on the principle of separation of powers and the principle of mutual balance and restraint: presidential, parliamentary and mixed. Analyzing the best practices of foreign countries and the approaches of legal scholars to the form of governance, given the specifics of the form of governance of the Republic of Uzbekistan in terms of functions, tasks and powers of the branches of government and the level of responsibility and mutual control.

Keywords: separation of powers, the form of government, parliament, president, government, a system of checks and balances, mechanism of the state.

Kirish

Davlatning boshqaruv shakli bevosita hokimiyatlar bo'linishi prinsipini amalga oshirishga bog'liq bo'lib, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi munosabatlar boshqaruv modellari shakliga ta'sir qiluvchi eng asosiy omillardan biri hisoblanadi. Parlament va ijro etuvchi hokimiyat o'rtasidagi munosabatlarni bir-biriga o'zaro bog'liq bo'lgan aloqalar sifatida xarakterlash mumkin. Mazkur masalada huquqshunos olim R. Xakimovning fikricha, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar "davlat oldida turgan umummilliy vazifa va funksiyalarni hal qilish uchun ular o'rtasida mustahkam va samarali hamkorlik hamda uzviy aloqadorlik o'rnatish zaruratini ham taqozo etadi" [1, 76-b.].

Ko'rinib turibdiki, parlament va hukumat o'rtasidagi aloqalar hokimiyatlar bo'linishi prinsipida davlat o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishish uchun o'zaro muvozanat, hamkorlik va nazorat asosida amalga oshiriladi. O'z o'rnida davlat hokimiyati tizimida parlament va hukumat o'rtasidagi oqilona muvozanat muammosi xorijiy mamlakatlar konstitutsiyaviy qonunchiligi va huquqshunos olimlar tadqiqotlarida dolzarbligicha qolmoqda.

Material va metodlar

Mazkur tadqiqot ishida quyidagi masalalar tahlil qilindi: birinchidan, davlat boshqaruvi shakli modellariga hokimiyatlar bo'linishi prinsipi sharoitida qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat munosabatlari-ning ta'sirini tahlil qilish; ikkinchidan, xorijiy davlatlarda davlat boshqaruvi shakllarining

rivojlanishida parlament va hukumat munosabatlari takomillashuvi tendensiyalarini tadqiq qilish va milliy qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqish.

Yuqorida sanab o'tilgan masalalarga javob topish maqsadida mazkur tadqiqot ishida tarixiy, tizimli-tuzilmaviy, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy, ilmiy manbalarni kompleks tadqiq etish, statistik ma'lumotlar tahlili kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot ishida tahlil qilingan birinchi masala davlat boshqaruvi shakli modellari-ga hokimiyatlar bo'linishi prinsipi sharoitida qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat munosabatlarining ta'sirini tahlil qilishdir. Mazkur masala zamonaviy sharoitlarda hokimiyat tarmoqlari munosabatlari mazmunini tadqiq etishni taqozo etadi.

Huquqshunos olimlar hokimiyat tarmoqlari munosabatlariga oid turli qarashlarni ilgari surishgan. Rossiyalik huquqshunos olim S. Avakyaning fikriga ko'ra, hokimiyatlar tarmoqlari munosabatlari mazmuni quyidagilarni qamrab oladi: 1) har bir hokimiyat tarmog'i o'z vakolatlariga ega bo'ladi; 2) hokimiyat tarmoqlari o'zaro mustaqil va bir-birining vakolatlariga aralashmagan holda faoliyat olib boradi; 3) har bir hokimiyat tarmog'i boshqalariga ta'sir etish vositalariga ega bo'ladi [2, 1978-b.]. M.Bartoning fikricha, zamonaviy davlatlar hokimiy aloqalarning "hokimlik qilish va o'zaro ta'sir etish, majburlov va hamkorlik" tiplarini o'zida mujassamlashtiradi [3, 20-b.]. Demak, zamonaviy davlat mexanizmidagi hokimiyatlar bo'linishining mavjudligi hokimiyat tarmoqlari vakolatlarini amalga oshirishda ular o'rtasidagi doimiy qarama-qarshilik, siyosiy nizolar masalalari dolzarb ahamiyat kasb etayotganligini ko'rsatmoqda.

Hokimiyat tarmoqlari kuzatuvchi vazifasini bajarmasdan, bir-birini nazorat qilishi va o'zaro hamkorlikda ish yuritishi davlat mexanizmini amalga oshirishning muhim shartidir. Biroq bu jarayonda hokimiyat

tarmoqlari o'z vakolatlarini mustaqil amalga oshirishlari lozim. Klassik hokimiyatlar bo'linishi tamoyilidagi asosiy masala qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat vakolatlarining oqilona muvozanatidir. Parlament va hukumat munosabatlari bevosita davlat boshqaruvi shakliga ta'sir ko'rsatadi.

Y. Popovanning fikricha, "hokimiyatlarining bo'linishi prinsipi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlar o'rtasida raqobat va nizolarning vujudga kelishini nazarda tutadi. Raqobat aholining ishonchini qozonishga erishishga intilish orqali davlat hokimiyati organlarining samarali faoliyatini kuchaytiradi. Nizo, o'zining salbiy qarama-qarshiligiga qaramay, har ikkala hokimiyat tarmoqlarining o'zaro hamkorligi uchun muayyan ijobiy ta'sir ko'rsatadi. U qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlarni kelishmovchilik vujudga kelishiga bo'lgan sabablarini izlab, ularni bartaraf etishga undaydi" [4, 181-b.].

Davlat hokimiyati tizimida parlamentning tutgan o'rni hamda roli, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari o'rtasidagi munosabatlarga ko'ra, parlamentarizm qaror topishining o'ziga xos modellari aniqlash mumkin.

Mazkur masala N. Musayevaning fikricha, quyidagi uch xil ko'rinishda namoyon bo'ladi: 1) monistik parlamentarizm – hukumat davlat boshlig'idan farqli o'laroq, faqat parlament oldida javobgar bo'ladi; 2) dualistik parlamentarizm – qarorlar qabul qilishda davlat rahbari va quyi palata mavjud bo'lgani holda, parlament va hukumat nisbiy muvozanatini anglatib, bunda ikki hokimiyat kelishuvi va ishonchi asosida hukumat faoliyat yuritadi; 3) ratsionallashtirilgan parlamentarizm – parlamentar respublika va monarxiyalarda qonun chiqaruvchi hokimiyat faqat hukumatning boshlig'ini tayinlaydi, u, o'z navbatida, mustaqil ravishda hukumatni shakllantiradi va konstruktiv ishonchsizlik votumiga ega bo'ladi [5, 17-b.]. Qayd etish lozimki, ratsionallashtirilgan parlamentarizm sharoitida siyosiy tanazzulning oldini olish uchun huku-

mat unga bildirilgan ishonchsizlikdan so'ng iste'foga chiqishni rad qilsa, parlamentni tarqatib yuborishi mumkin.

Huquqshunos olim Sh. Zulfiqarovning fikricha, parlament va hukumatning o'zaro hamkorligi quyidagi prinsiplar doirasida amalga oshadi: 1) davlat hokimiyati va ijro etuvchi tarmoqlari mustaqilligi prinsipi; 2) hokimiyatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlari harakatlarining kelishilganligi prinsipi; 3) o'zaro hamkorlik prinsipi; 4) o'zaro javobgarlik prinsipi; 5) qarama-qarshiliklarni kelishuv asosida bartaraf etish prinsipi [6, 181-b.]. Bizningcha, parlament va hukumat o'rtasidagi munosabatlar yangi davrda o'ziga hos modifikatsiyalarga uchradi hamda o'zaro raqobatdan o'zaro kelishuvga aloqalariga aylandi. Barcha davlatlarda hukumat siyosiy partiyalar saylovchilar ishonchiga ega bo'lish orqali o'zaro bir maqsadni ko'zlovchi quyi palata va hukumatni hosil qilmoqda.

Ma'lumki, davlat hokimiyati va boshqaruvining tashkiliy-huquqiy masalalarida hukumatni shakllantirish eng muhim masala hisoblanadi. K. Djumabayevning fikricha, qonun chiqaruvchi hokimiyat organlari ijro hokimiyati ustidan turli usullarda nazoratni amalga oshiradi. Ulardan biri sifatida parlament ijro hokimiyatini tashkil etuvchi organlar va mansabdor shaxslarni shakllantirishda ishtirok etadi. Zamonaviy demokratik davlatlarda ijro hokimiyatining dualistik shakli mavjud: butun xalq manfaatlarini ifoda etuvchi davlat boshlig'i va davlat boshqaruvi ishlari bilan shug'ullanuvchi vazirlar mahkamasi [7, 52-b.].

Xorijiy tajriba

Mazkur tadqiqot doirasidagi ikkinchi masala xorijiy davlatlarda davlat boshqaruvi shakllarining rivojlanishida parlament va hukumat munosabatlari takomillashuvi tendensiyalarini tadqiq etishdir. Xorijiy mamlakatlarda boshqaruv tizimi tendensiyalari davlat boshqaruvi shaklining o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. N. Blajichning fikricha, aralash shakldagi respublikalarda

prezident parlamentdagi ko'pchilik (ular ortida turgan siyosiy kuchlar) hukumatni shakllantirish huquqi uchun raqobatga kirishadi. Bunday davlatlarda ko'p holatlarda prezident boshchiligida, parlament ko'pchiligi va davlat boshlig'i tomonidan shakllantirilgan hukumatdan iborat "partiya hokimiyati" vujudga keladi. Masalan, Fransiya prezidentlik-parlamentar respublika bo'lgani uchun bunday ayrim siyosiy vaziyatlarda prezident parlament ko'pchiligiga ega partiyaning nomzodini bosh vazir lavozimiga tayinlashga majbur.

Qayd etish lozimki, Fransiyadan farqli ravishda Buyuk Britaniyada monarx ramziy ma'noda saylovlarda parlament asosiy o'rinlarni olgan partiya liderini tasdiqlaydi, xolos. Bosh vazir esa o'z partiyasidan hukumat a'zolarini shakllantiradi. Bundan tashqari, an'anaga ko'ra, mag'lubiyatga uchragan partiya hukumatni nazorat qilish uchun muxolifat kabineti tuzishi mumkin bo'lib, u "soyadagi kabinet" (Shadow Cabinet) deb ataladi [8].

Chexiyalik olim M. Brunchikning fikricha, Yevropaning ko'plab mamlakatlarida hukumatni shakllantirish uchun bosqich: dastlab Bosh vazir lavozimiga nomzod ilgari suriladi, ikkinchi bosqichda hukumat a'zolari tasdiqlansa, so'nggi bosqichda hukumat parlament ishonchiga ega bo'lishi lozim [9, 30-b.]. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida hukumatni shakllantirish jarayonida koalitsion hukumat tuzilishi keng tarqalgan. Koalitsion hukumat shakllanishi Yevropa mamlakatlari amaliyotida juda ko'p uchraydi. Norvegiyalik olim, Kaliforniya universiteti professori Kaare Stryomning fikricha, parlamentda biron-bir partiyada hukumatni shakllantirish uchun ko'pchilik o'rin mavjud bo'lmasa, "kamchilik holati" (Minority situation) vujudga keladi hamda partiyalararo koalitsiya tuzilishi talab etiladi [10, 293-b.].

M. Axmedshayevaning fikricha, ijro hokimiyati o'z tizimi va tarkibining kengligi bilan boshqa hokimiyat tarmoqlaridan ajralib turadi hamda bu hokimiyat tarmog'i juda

katta boshqaruv va moliyaviy resurslar, tashkiliy imkoniyatlarga ega [11, 111-b.]. Bu esa hokimiyat vakolatlarini suiiste'mol qilishning oldini olish zaruriyatini vujudga keltiradi. Bunda hukumatning birlamchi manbayi bo'lgan, uni shakllantirgan parlament nazorati samarali usul hisoblanadi.

R. Xakimovning fikricha, ko'plab davlatlar tajribasida parlament va hukumat munosabatlarida, odatda, "nisbat ijro etuvchi hokimiyat tomon og'ishini kuzatish mumkin" [12, 75-b.]. Fikrimizcha, buning sababi sifatida hukumat o'zining tuzilmasi yirikligi va moliyaviy resurslar, tashkiliy-boshqaruv imkoniyatlarga egaligi bilan boshqa hokimiyat tarmoqlaridan ajralib turadi. Parlamentning asosiy vazifalaridan biri ham hukumatning qonunlar ijrosi jarayonida hokimiy vakolatlarini monopolashtirishga yo'l qo'ymaslikdir.

Dunyoning ko'plab mamlakatlarida hukumatni shakllantirish jarayonida koalitsion hukumat tuzilishi keng tarqalgan. Koalitsion hukumat shakllanishi Yevropa mamlakatlari amaliyotida juda ko'p uchraydi. Parlamentda biron-bir partiyada hukumatni shakllantirish uchun ko'pchilik o'rin mavjud bo'lmasa, "kamchilik holati" (Minority situation) vujudga keladi hamda partiyalararo koalitsiya tuzilishi talab etiladi.

Jadval

Yevropa mamlakatlarida hukumatni shakllantirish dinamikasi XX asrning ikkinchi yarmida

Mamlakat nomi	Ko'pchilik hukumati	
	Bir partiya	Koalitsiya
Avstriya	4	16
Belgiya	3	26
Buyuk Britaniya	19	0
Germaniya	1	22
Ispaniya	2	0
Italiya	0	25
Niderlandiya	0	19
Fransiya	1	15
Shvetsiya	2	5
Jami	32	128

Mazkur jadvaldan ko'rinib turibdiki, Yevropaning ko'plab davlatlarida (60 %dan ortiq) hukumat koalitsion shakllantiriladi. So'nggi yillarda ham Buyuk Britaniya, Germaniya kabi davlatlarda parlamentga saylovlarda yagona partiya ko'pchilik ovozga ega bo'lgani yo'q. Xulosa qilish mumkinki, koalitsion hukumat shakllanadigan mamlakatlar parlamentar boshqaruv shakliga ega.

Biroq yuqoridagi fikrlardan bir qarashda parlament va hukumat munosabatlari o'zaro raqobatga asoslangan hamda hokimiyatni egallashga qaratilgan kurash sifatida tushunilmasligi lozim. Zamonaviy yondashuvlar ushbu aloqalar o'zaro hamkorlik va ratsional raqobat orqali bir-birini tiyib turish va muvozanatda saqlash, pirovardida huquqiy demokratik davlatda xalq manfaatlarini himoya qilish orqali ro'yobga chiqishini ko'rsatmoqda.

Tadqiqot natijalari va tahlili

Mazkur tadqiqot ishi yuzasidan tahlillar davlat boshqaruvi shaklini aniqlash hokimiyatlar bo'linishi prinsipida qonun chiqaruvchi va ijro hokimiyati munosabatlarida davlat boshlig'ining ishtiroki bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 11-moddasiga muvofiq, davlat hokimiyati tizimi uch tarmoqqa bo'linishi prinsipi tan olingan. Shu bilan bir qatorda, prezident ham konstitutsiyaga muvofiq, davlat boshlig'i sifatida davlat hokimiyatini amalga oshiradi. Bunda davlat rahbarini qaysi hokimiyat tarmog'iga kiritish masalasi bahsli hisoblanadi. Parlament va hukumat o'rtasidagi munosabatlarda prezidentning ishtiroki davlat boshqaruv shakliga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, prezidentlik respublikasida ijro hokimiyatining parlament oldida javobgarligi mavjud bo'lmaydi. Shu jihatdan qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlar munosabatlarini to'liq yoritish mamlakat prezidentining ishtirokini o'rganishni taqozo qiladi.

I. Tulteevning fikricha, O'zbekiston Respublikasi misolida prezident parlament

va hukumat o'rtasidagi bog'lovchi "zanjir" (Konstitutsiyada prezidentga bag'ishlangan bob parlament va Vazirlar Mahkamasi oralig'ida joylashganligi ham buni isbotlaydi) hisoblanadi [13, 45-b.].

Rossiyalik huquqshunos olim I. Xutinayev prezidentni cheklovlar va muvozanat harakat doirasidan butunlay chiqarib, uni "arbitr" sifatida tushuntiradi. Uning fikricha, hokimiyatlar bo'linishida hokimiyatning uch tarmog'i nafaqat bir-birini tiyib turishi, balki funksional jihatdan teng bo'lishi lozim [14, 6-b.]. O.Ye. Kutafinning fikricha, neytral hokimiyat sifatida "har qanday siyosiy inqiroz sharoitida boshqa davlat hokimiyati tamroqlari mamlakatni boshqara olmagan davrda, aynan davlat boshlig'i hokimiyatning o'ziga xos zaxirasi sifatida vaziyatdan olib chiqish yo'lini topishi lozim" [15, 6-b.].

Bu borada huquqshunos olimlar orasida ikki xil yondashuvni ko'rish mumkin. Birinchi yondashuv tarafdorlari O. Voloshuk, A. Kotenkov, B. Lazerevlar mamlakat prezidenti birona hokimiyat tarmog'iga kirmaydi, deb ta'kidlasa, ikkinchi yondashuv vakillari M. Baglay, V. Nersesyans, Z. Islomov, G. Malikovalar prezident ijro hokimiyati organi hisoblanishi haqidagi fikrni ilgari suradilar [16, 25-b.].

Dastlabki yondashuv tarafdorlari prezident formal jihatdan biron-bir hokimiyat tarmog'iga kirmasligi, ulardan yuqori turishi, alohida "to'rtinchi hokimiyat" – "prezident hokimiyati" g'oyasini ilgari suradilar. Ammo bu yondashuv klassik hokimiyatlar bo'linishi nazariyasiga zid. Ikkinchi yondashuv tarafdorlari esa prezident ijro hokimiyati rahbari hisoblanmasa-da, uning farmon va qarorlari ijro xarakteriga egaligi, hukumatning dasturlari prezident qarorlariga asoslanishi, uning vakolatlarida ijro hokimiyatining ayrim organlari bo'ysunuvi mavjudligi sababli uni ijro hokimiyatining bir qismi deb hisoblaydilar.

Prezidentlik instituti masalalari bo'yicha tadqiqot ishlari olib borgan huquqshunos olim M. Mirakulovning fikricha, O'zbekiston

Respublikasida davlat boshlig'ining huquqiy maqomi va davlat hokimiyatini amalga oshirishdagi uning faktik roli davlat boshqaruvi shakli va siyosiy rejim bilan bog'liq. O'zbekiston Respublikasida Prezident davlat hokimiyati organlari tizimida markaziy o'rinni egallaydi. O'zbekistonda aralash respublika boshqaruv shakli shakllangan. Prezidentlik instituti mazmunga ko'ra ijro hokimiyati tarmog'i instituti hisoblanadi [17, 25-b.]. Z. Askarovning fikricha, "O'zbekistonda hokimiyatlar bo'linishi tamoyilini amalga oshirishda davlat hokimiyati tizimi va mexanizmini isloh qilishga asoslangan boshqaruvning aralash modeliga o'tish kuzatilmoqda" [18, 21-b.].

Xulosalar

Yuqorida muhokama qilingan nazariy masalalar va xorijiy davlat tajribasi quyidagi xulosalarni ishlab chiqishga xizmat qildi:

Birinchidan, davlat hokimiyati tizimida parlament va hukumat o'rtasidagi munosabatlar hokimiyatlar bo'linishi prinsipida vujudga keluvchi, o'zaro muvozanat va bir-birini tiyib turish tizimiga asoslangan, davlatning maqsad va vazifalarini bajarishga qaratilgan, mamlakat hayotidagi eng muhim munosabatlar sifatida davlatning boshqaruv shakliga ta'sir qiladi.

Ikkinchidan, xorijiy mamlakatlarda davlat hokimiyati tizimida parlament va hukumat o'rtasidagi munosabatlarning zamonaviy modellari hokimiyatlar bo'linishi prinsipi, o'zaro muvozanat va bir-birini tiyib turish tamoyili hamda davlat rahbarining konstitutsiyaviy vakolatlariga qarab, quyidagi turlarga ajratish mumkin: prezidentlik, parlamentar va aralash respublika modellari. Bunda hokimiyat tarmoqlari funksiyalari, vazifalari, vakolatlari, javobgarligi va bir-birini nazorat qilish darajasi o'zaro farq qilib, natijada yagona davlat hokimiyati turli ko'rinishda amalga oshiriladi.

Jahon mamlakatlarida davlat boshlig'i vakolatlarining bir qismi hukumatga o'tkazilishi va hukumatni shakllantirish jarayonida

parlamentning ishtiroki hamda partiyaviy demokratiyani yanada kuchaytirishga intilish kuzutilmoqda. Mazkur jarayonlar davlat boshqaruvining turli shakllari rivojlanish tendensiyalariga jiddiy ta'sir etayotganligi natijasida har bir davlat uchun samarali, barqaror davlat boshqaruvi tizimi va siyosiy rejimini ta'minlashning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Uchinchidan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat boshlig'i sifatida ijro hokimiyatiga oid vakolatlarga ega hamda mazkur hokimiyat tarmog'iga yaqin, ammo uning organlari tizimiga kirmaydi, shu bilan birga, barcha hokimiyat tarmoqlari orasida hakamlilik vazifasini bajarib, ularning hamkorligini ta'minlaydi hamda parlament va hukumat munosabatlarining ajralmas qismi sanaladi.

Xulosa qilish mumkinki, qonunchilik va davlat hokimiyati qurilishi tizimini yanada demokratlashtirishga oid islohotlarni inobatga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi prezidentlik-parlamentar respublika shaklida rivojlanmoqda, hukumat-

ni shakllantirish va faoliyatiga ta'sir doirasi prezident va parlament o'rtasida bo'linib, kuchli davlat boshlig'i, ijro hokimiyati rahbari sifatida Bosh vazir lavozimining mavjudligi, hukumatning parlament va prezident oldida javobgar ekanligi va hukumat faoliyati usidan parlament nazoratining turli shakllari mavjudligi kabi xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

To'rtinchidan, davlat boshqaruvi huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va demokratlashtirish maqsadida hukumatni shakllantirish jarayonida rivojlangan davlatlar tajribasi asosida parlament ishtirokini kuchaytirish, Vazirlar Mahkamasining harakatlar dasturining parlament tomonidan qabul qilinishi va nazorat qilinishi asoslarini qonunchilikda belgilash, parlament eshituvlari ("hukumat soati")da dolzarb savollar berish amaliyotini qo'llash va parlament tekshiruvini qo'zg'atish asoslarini qonunchilikda mustahkamlash hamda parlament nazoratining yangi shakllarini joriy etish, Vazirlar Mahkamasining parlament oldida javobgarligini kuchaytirish taklif qilinadi.

REFERENCES

1. Xakimov R. Davlat hokimiyati tizimida parlament: nazariya va amaliyot muammolari [Parliament in the system of state power: problems of theory and practice]. PhD thesis. Tashkent, 2009, p. 76.
2. Avakyan S. Konstitutsionnoye pravo Rossii [Constitution Law of Russia]. Moscow, TK Velby, Prospekt Publishing House, 2007, pp. 56–57.
3. Avdeev D. Rossiyskiy variant printsipa razdeleniya vlastey [Russian version of the principle of separation of powers]. *Law and Politics*, 2013, no. 13 (168), p. 1798.
4. Barto A. Vzaimodeystviye organov zakonodatel'noy i ispolnitel'noy vlasti v realizatsii politicheskikh reform (po materialam Krasnodarskogo kraya i Rostovskoy oblasti) [Interaction between legislative and executive authorities in the implementation of political reforms (based on the materials of the Krasnodar Territory and the Rostov Region)]. Abstract of PhD dissertation. Krasnodar, 2010, p. 20.
5. Popova Yu.Yu. Organizatsionno-pravovye formy vzaimootnosheniy organov zakonodatel'noy (predstavitel'noy) i ispolnitel'noy vlasti subyektov Rossiyskoy Federatsii: na primere Dal'nevostochnogo okruga [Organizational and legal forms of relations between the legislative (representative) and executive authorities of the subjects of the Russian Federation: on the example of the Far Eastern District]. Abstract of PhD dissertation. Vladivostok, 2010, p. 8.

6. Zulfiqorov Sh. et al. Parlament va hukumatning o'zaro munosabatlari: qiyosiy-huquqiy tahlil [The relationship between parliament and government: a comparative-legal analysis]. Tashkent, TSU Publ. House, 2015, p. 181.
7. Musayeva N. Jamiyatni demokratlashtirishda ikki palatali parlamentning ahamiyati [The role of a bicameral parliament in democratizing society]. PhD thesis. Tashkent, UzSWLU, 2007, p. 12.
8. Djumabayev K. Zakonodatel'naya i ispolnitel'naya vlasti: vzaimosvyaz' i vzaimodeystviye [Legislative and executive power: relationship and interaction]. PhD thesis. Tashkent, TSUL, 1993, pp. 52–53.
9. Blazhich N. Modeli razdeleniya vlastey v pravovom gosudarstve [Models of separation of powers in a rule of law state]. Abstract of PhD dissertation. Moscow, 2004, p. 18
10. The UK Parliament. Available at: <https://www.parliament.uk/site-information/glossary/shadow-cabinet/>.
11. Brunclik M. Patterns of Government Formation in Europe: the role of the head of state. *Czech Journal of Political Science*, 2015, no. 1, p. 30.
12. Strom K. Minority government and majority rule. Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1990, 293 p.
13. Sidorov V. Dinamika koalitsionnykh pravitel'stv v parlamentskikh demokratiyakh [Dynamics of coalition governments in parliamentary democracies]. *Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta, Gumanitarnye nauki – Scientific notes of Kazan University, Humanities*, 2011, vol. 153 (1), p. 192.
14. Akhmedshayeva M.A. Davlat hokimiyati tizimida ijro hokimiyati [Executive power in the system of state power]. Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2010, p. 111.
15. Xakimov R. Davlat hokimiyati tizimida parlament: nazariya va amaliyot muammolari [Parliament in the system of state power: problems of theory and practice]. PhD thesis. Tashkent. 2009, p. 75.
16. Tul'teev I.T., Toshkanboyev U.T. Pravovoy mekhanizm vzaimodeystviya Oliy Mazhlisa i Kabineta Ministrov: sostoyaniye, problemy i resheniya [Legal mechanism of interaction between the Oliy Majlis and the Cabinet of Ministers: status, problems and solutions]. Tashkent, 2014, p. 45.
17. Khutinayev I. Institut prezidentstva i problemy formy gosudarstva [Institute of presidency and problems of the form of the state]. Moscow, 1994, p. 31–32.
18. Krasnov M.A. "Neytral'naya vlast'" B. Konstana i "prezidentskiy arbitrazh" Sh. de Gollia ["Neutral power" by B. Constant and "presidential arbitration" by Charles de Gaulle]. *State and Law*, 2017, no. 6, pp. 60–69. EDN YSRZPF.
19. Mirakulov M. Pravovoye polozheniye Prezidenta Respubliki Uzbekistan v sisteme gosudarstvennoy vlasti [Legal status of the President of the Republic of Uzbekistan in the system of state power]. Law: history, theory, practice. Proceedings of the III Intern. scientific conf. St. Petersburg, 2015, July. St. Petersburg, Own Publ. house, 2015, p. 25.
20. Askarov Z.S. O'zbekiston Respublikasida milliy davlatchilik shakllanishining nazariy-huquqiy masalalari [Theoretical and legal issues of formation of national statehood in the Republic of Uzbekistan]. Abstract of PhD dissertation. Tashkent, SPbPU, 2018, p. 21.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,
y.f.d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha
falsafa doktori, dotsent – bosh muharrir o'rinbosari

Mas'ul muharrir: D. Xudoynazarov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Yarmolik,

F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

E-mail: tn.tdyu@mail.ru

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 30.08.2022-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 16,50 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 97.

TDYU tipografiyasida chop etildi.